

Arkistojen kätköistä:

Valentin Vaalan ensimmäinen *Siltalan pehtoori*

Joitain vuosia sitten istuin Kansallisen audiovisuaalisen arkiston makasiiniholvissa. Olin saanut luvan käyttää Suomi-Filmi Oy:n paperiarkistoja, joten olin kuin karkkikauppaan päästetty pikkulapsi. Viimein olin kaikkien niiden ihanien papereiden keskellä, joista olin uneksunut jo vuosia.

Moneen otteeseen lupaprosessin aikana minulle oli lakonisesti todettu, ettei siellä mitään kiinnostavaa ole, vain jotain vuokraamon kuitteja, ei mitään muuta. Tiesin, että isoja osia yhtiön paperiarkistosta on tuhoutunut, mutta uumoilin, että oma mielipiteeni aineistosta tulisi olemaan aivan erilainen. Olin oikeassa: Suomi-Filmin paperit avasivat eteeni uudenlaisen näkymän elokuvatuotantoon ja ohjasivat monien muiden mielenkiintoisten asiakirjalähteiden äärelle. Tein myös ainakin yhden melkoisen löydön – pienen yksityiskohdan, joka sai itseni epäilemään silmiäni ja tiiviisti selaamaan aikaisempaa kirjallisuutta. Se myös todistaa, että elokuvaa tutkiessa kannattaa katsoa muutakin kuin sitä filminauhaa – ja että elokuvahistorian tutkiminen on mahdollista pelkkien papereidenkin perusteella.

Luin Suomi-Filmin tilikirjoja. Moni poh-tisi, voiko kuivempaa aineistoa olla, mutta minulle ne olivat yksi mielenkiintoisimmas-ta materiaaleista. Harmittelin kovin, kun huomasin, että tilit olivat säästyneet vain muutamalta 1930-luvun vuodelta ja niiltäkin osittain puutteellisesti. Ynnäilin johtajiston palkkoja ja ihmettelin ulkomaisten ammatti-miesten saamia kovia summia, kun silmiini sattui outo merkintä: 15. lokakuuta 1934 yhtiö oli maksanut kahden viikon palkkana V. Vaala -nimiselle henkilölle 1500 markkaa. Pläräsin muistiani ja muistiinpanojani etsien toista samalla sukunimellä varustettua hen-kilöä, mutta kun en löytänyt, kirjoitin sum-man muistin ja merkitsin viereen suurilla

kirjaimilla ”NYTKÖ JO?” Jatkoin lukemista ja tuttu nimi löytyi uudelleen, mutta nyt löytyi jotain muutakin:

26.10.1934 V. Vaala Siltala palkka 1500 mk

Olin aivan ymmälläni, sillä lisätietosa-rakkeeseen oli merkitty selkeillä kirjaimilla ”Siltala” eli sama merkintä kuin kaikille *Sil-talan pehtoorin* filmaukseen osallistuneille. Ja vielä kolmaskin löytyi: 13. marraskuuta 1934 V. Vaalalle maksettiin 750 markkaa palkkaa *Siltalasta*.¹ Olin täysin ymmälläni. Mitä tämä tarkoitti? Oliko se edes aikataulullisesti mahdollista?

Mitä Valentin Vaala teki lokakuussa 1934?

Valentin Vaala sai valmiiksi jo viidennen elokuvansa, kun Fennican *Helsingin kuuluisin liikemies* tuli ensi-iltaan 18. helmikuuta 1934. Sama yhtiö oli tuottanut myös Vaalan aikaisemmat elokuvat, mutta nyt alun perin agentuuriliikkeeksi perustettu Fennica oli pahoissa talousvaikeuksissa. Yhtiö onnistui lopulta vain vaivoin välttämään konkurssin, mutta lisää elokuvia se ei pystynyt tuotta-maan.

Vaala ehti aloittaa talvella 1934 kuudennen filminsä *Kun isä tahtoo* ennen Fennican ongelmien kärjistymistä. Kun suoritustila uhkasi tuotantoyhtiötä, kuvaus keskeytyi, mutta hyvin nopeasti, jo huhtikuussa 1934 ”puoli-valmis” filmi myytiin eteenpäin Bio-Kuvalle ja Kinostolle. Vaikka uudet omistajat ostivat Fennicalta kuvauskalustonkin, filmaus ei näytä jatkuneen, sillä vapuksi 1934 suunniteltu ensi-ilta siirtyi hamaan tulevaisuuteen.²

Uuden näytelmäelokuvan tekeminen oli mitä ilmeisimmin taloudellisista realiteeteista aiheutunut sivutyö, mutta hanttihommiin

Vaalan ei tarvinnut lähteä, kuten ystävänsä Teuvo Tulion, joka oli näihin aikoihin erään hotellin ylimääräisenä vahtimestarina. Heikki Aho ja Björn Soldan olivat huomanneet Vaalan lahjakkuuden ja palkkasivat hänet yhtiöönsä. Lauri Tykkyläisen mukaan Vaala ehti olla Aho & Soldanilla, maan suurimmalla lyhytelokuvien valmistajalla, kuvaajana, leikkaajana ja ohjaajana vajaan vuoden verran, mutta hän ei tarkemmin erittele työjakson ajankohtaa.³

Vuosi 1934 oli näin ollen eräänlaista välivaihetta Valentin Vaalan elokuvaauralla. Fennica-vaihe päättyi, mutta Suomi-Filmi-vaihe ei ollut vielä alkanut, joten Vaala teki sen sijaan lyhytfilmejä Aho & Soldanille ja omaa elokuvaansaakin mitä ilmeisimmin aina jossain välissä. Aho & Soldanin työsuhteen yksityiskohdat eivät ole tiedossa, mutta on hyvinkin mahdollista, että yhtiö jousti Suomi-Filmin suhteen. Eikä Suomi-Filmillä ollut mitään syytä merkitä tilikirjaansa selkeästä henkilöstä, jolle ei palkkaa maksanut. Näin ollen ei ole syytä epäillä merkintöjä: Valentin Vaala osallistui *Siltalan pehtoorin* valmistamiseen tulevan työnantajansa leivissä. Mutta mitä ihmettä Vaala elokuvassa teki?

Siltalan pehtooria tekemässä

Siltalan pehtoori oli yksi Suomi-Filmi Oy:n merkittävimmistä elokuvista. Se oli sekä tekninen että taiteellinen voitto, mutta tätäkin tärkeämpää yhtiölle oli sen taloudellinen menestys. Maan suurimmalla ja pitkäikäisimmällä filmituotantoyhtiöllä oli pitkään mennyt huonosti. Edellisenä vuonna tilanne oli ajautunut kriisiin, ja juorukellot olivat jo osanneet kertoa yhtiön joutuvan konkurssiin. Pahin kuitenkin vältettiin suurella tuuletuksella, jossa johtajistoa pantiin uusiksi pariinkin otteeseen vuosina 1933–1934. Tässä vaiheessa ovesta sisään astui Risto Orko, jolla ei ollut kokemusta elokuvasta, paitsi ehkä katsomon hämärässä istumisesta. Teatteria mies oli kyllä tehnyt, mutta hänen suurin meriittinsä tuntui olevan oikeissa ystävyys-suhteissa, tulihan hän yhtiöön *Ne 45.000* -elokuvahanketta tarmokkaasti ajaneen Maila Talvion mukana. Apulaisohjaaja Orkolle annettiin äskettäin perustettu tuotantopäällikön paikka, kun sen ensimmäinen haltija, Walter Dassel, oli

lähtenyt yhtiöstä – joko omasta halustaan tai lopputilin saaneena. Pitkän pyöryksen päätteeksi oli selvää, että vaikka Orkolla ei ollut kokemusta, oli häntäkin huonompia vaihtoehtoja yhtiön rullissa ollut.

Orkon aloittaessa tuotantopäällikkönä Suomi-Filmin kassakirstun pohja paistoi paljaana, velkoja riitti ovella jonoksi asti ja luottotiedot olivat menneet: raakafilmiä yhtiö sai enää vain käteismaksulla. Yleisö vaati laadukkaita äänielokuvia, mutta yhtiön laitteistoilla ei kummoisia sulosoituja talti-oitu. Yhtälö oli siis enemmän kuin hankala, mutta onneksi oli lyhytelokuvapuoli, joka toi tuloja: jokainen teatteri kaipasi lyhytelokuvia veronalennuskuviksi.

Vuosina 1933–1934 Orko ohjasi pari filmiä, *Herrat täysihoidossa* ja *Minä ja ministeri*, joista ei ehkä niin merkittäviä taideluumia suunniteltukaan, mutta siinä tilanteessa, sillä laitteistolla ja niillä varoilla, niiden voi sanoa olleen todellisia työvoittoja. Parempaa kuitenkin tarvittiin, jos yhtiön talous haluttiin vakauttaa ja näytelmäelokuvatuotannon jatko varmistaa.

Keväällä 1934 Orko aloitti suurponnistuksen, joka näyttäisi yhtiön kohtalon. Hän panttasi vaimonsa omaisuutta, hankki varoilla Ruotsista kunnan äänilaitteiston ja ääni-insinööri Georg Brodénin sitä käyttämään ja aloitti *Siltalan pehtoorin* filmaamisen. Pääosiin kiinnitettiin Kansan Näyttämön suuri sankari Jalmari Rinne sekä Hanna Taini, joka oli esiintynyt parissa pienyhtiöiden filmissä – muun muassa juuri Valentin Vaalan ohjauksessa. Tärkein koko kuvausryhmästä oli kuitenkin insinööri Brodén, olihan tarkoitus ensimmäistä kertaa Suomessa taltioida 100-prosenttista ääntä ulkokuvauksissa! Hänelle maksettiin peräti 6000 markan kuukausipalkkaa. Tuotantopäällikkö Orko sai tyytyä tästä puoleen, kun taas päätähdet eivät lainkaan päässeet kuukausipalkoille, vaan saivat ainoastaan ennalta sovitun palkkiosumman: Rinteelle maksettiin 5000 markkaa, mutta Taini sai naisena huomattavasti vähemmän, niin kuin oli tapana: vain 2500 markkaa.⁴

Kansallisfilmografian tietojen mukaan kuvaukset tehtiin kesällä ja syksyllä 1934, eli ainakin pääosin ennen kuin Valentin Vaala ilmestyi kuvioihin. Mitä ilmeisimmin hänellä ei ollut vielä kuvausten aikaan mi-

tään tekemistä elokuvan kanssa, eikä häntä esimerkiksi löydy elokuvan teon yhteydessä otetuista valokuvista.⁵ Tilikirjan merkinnät Vaalan palkkasummista kuitenkin paljastavat, että hänellä oli kuvausten jälkeen erityinen asema elokuvan tekemisessä: hän sai yhtä kovaa palkkaa kuin ohjaaja Orko! Tätä enemmän yhtiö maksoi ainoastaan ulkomaalaisvahvistuksilleen, palkkakuningas Brodénille ja kuvaaja Theodor Lutsille, joka sai kuukaudessa 5000 markkaa.

Ylipäätään se, että Vaalan palkkasumma on eritelty, kertoo hänen arvostaan, sillä tavallinen henkilöstö suomalaisista kuvaajista aina klaffipoikiin asti niputettiin tilikirjassa yhdeksi merkinnäksi ”kuvausryhmä”, josta yksittäisen ihmisen nostamaa palkkaa ei voida eritellä.⁶ Ainoastaan ohjaajat tai tärkeät, erityissopimuksilla palkatut ammattimiehet saivat nimensä näkyviin ja niiden viereen sen arvoisen rahasumman. Vaala kuului siis tähän viimeksi mainittuun ryhmään.

On toki mahdollista, että Vaala palkattiin tekemään elokuvalla traileria. *Siltalan pehtoori* nimittäin on ensimmäinen yhtiön elokuvista, jolle tehtiin erillinen lyhytelokuva mainokseksi. Tämä on kuitenkin epätodennäköistä, sillä tuskin pelkän valmiin materiaalin koostamisesta parin minuutin mittaiseen muotoon olisi niin suurta summaa maksettu. Jotain vastaavaa Vaalan palkkauksessa voi kuitenkin piillä.

Tilikirjan tietojen mukaan Vaala oli tekemässä *Siltalan pehtooria* lokakuun 1934 ja ainakin ensimmäisen viikon marraskuusta, mahdollisesti kaksikin. Viimeinen palkkasumma maksettiin 13. marraskuuta 1934 eli päivää sen jälkeen, kun filmi oli saanut hyväksyntänsä Valtion filmitarkastamossa. Vaala oli siis talossa viimeiset hekkiset viikot ennen kuin filmi saatiin valmiiksi, mikä viittaisi siihen, että hänen panoksensa liittyi filmin leikkaamiseen. Risto Orko olisi näin ollen rekrytoinut nuoren nousevan kyvyn avukseen ja samalla seurannut tämän työskentelyä testinä tulevaa ajatellen. Elokuvan alkukrediiteissä ei leikkaajaa mainita, joten ne eivät kerro asiasta puoleen eivätkä toiseen, mutta esimerkiksi Kansallisfilmografiassa leikkaus on laitettu Orkon nimiin, joten myöhemmissä vaiheissa kunnia on mennyt ohjaajalle.

Vaalan viimeinen palkkakausi oli viikon

mittainen, jotenokuva valmistui nähtävästi marraskuun ensimmäisen viikon jälkeen, ja Vaala sai loppupalkkansa viikkoa myöhemmin, kun filmitarkastamo oli hyväksyntänsä antanut. Ja toki on hyvinkin mahdollista, että Vaala teki samassa yhteydessä myös trailerin – ehkä jopa antoi idean siihen, olihan hän juuri samoihin aikoihin Aho & Soldanilla lyhytelokuvia tekemässä.

Miksi nimi ei näy alkuteksteissä, muistelmissa tai missään muualla?

Miksi sitten Vaalan nimeä ei näy elokuvan alkuteksteissä, vaikka hänelle maksettiin työstä näin suuri summa? Miksei Vaala kertonut asiasta myöhemmin tai miksei Orkokaan maininnut asiaa? Kukaan muukaan yhtiön väestä ei tehnyt paljastuksia, ei elokuvan osoittauduttua menestykseksi, eikä myöhemminkään. Herrasmiessopimuksen yksityiskohdat veivät Vaala ja Orko mukanaan hautaan, eikä kukaan muukaan tullut asiasta löpötelleeksi, ei ainakaan niin, että se olisi kirjoitettuun muotoon asti päätynyt.

Yksi pieni viite Vaalan osallisuuteen tosin löytyy. Väinö Mäkelä, joka johti Suomi-Filmiä hetken aikaa hulluina vuosina 1933–1934, mainitsee julkaisemattomissa muistelmissaan:

–] olin sitä mieltä, että Siltalan Pehtoorin voi parhaiten tehdä Vaala, joka minun aikapani palkattiinkin Suomi-Filmiin.⁷

Muistelmien mukaan Mäkelä oli koko Suomi-Filmi-aikansa tiukasti napit vastakkain Orkon kanssa, joten näkemysero ohjaajasta oli osa suurempaa kärhämää. Mäkelä lähti talosta ovet paukkuen samaan aikaan, kun *Siltalan pehtoori* oli elokuvatarkastuksessa.⁸ Muistelmat ovat siis oikeassa, Vaala palkattiin yhtiöön Mäkelän aikana, ja hänelle maksettiin lopputili kaksi päivää sen jälkeen, kun johtokunta oli myöntänyt Mäkelälle virallisen eron.

Mäkelä-yhteys on mielenkiintoinen lisäys kuvioon. Oliko Orko huomannut leikkausvaiheessa omien kykyjensä rajallisuuden ja pyytänyt Vaalan apuun, vai oliko Mäkelä pelännyt mahalaskua ja tuonut Vaalan taloon vastoin Orkon tahtoa? Oliko Vaalalle alun perinkin sovittu ainoastaan *Siltalan*

pehtoorin mittainen pesti, vai käyttikö Orko valtaansa ja erotti Vaalan heti, kun Mäkelästä päästiin eroon? Mäkelä ei Vaalan ja Orkon tavoin vaiennut hautaan asti aiheesta, mutta ympäripyöreä maininta luonnoksen tasolle jääneissä muistelmissa herättää enemmän kysymyksiä kuin antaa vastauksia.

Olosuhteet selittävät vaikenemisestä paljon. Riippumatta siitä, käyttikö Mäkelä veto-oikeuttaan Vaalan palkkaamisessa, vai oliko Vaalan pyytäminen apuun myös Orkon mieleen, oli Orkon pelastettava Suomi-Filmi. Hänen oli myös vakuutettava niin yhtiön johto, rahoittajat, yleisö kuin elokuvapiiritkin taidoistaan ohjaajana, joten elokuvan oli onnistuttava. Vaala taas halusi päästä tekemään pitkiä näytelmäelokuvia kunnan budjeteilla nappikaupalla rahoitettujen filmien jälkeen. Aho & Soldanilta saatu palkka on todennäköisesti jäänyt korkeintaan puoleen siitä, mitä Suomi-Filmi maksoi, joten rahallinen korvaus nimettömyyteen jäämisestä oli huomattava. Vaikenemiseen on voinut vaikuttaa myös Vaalan sopimus Aho & Soldanin kanssa, sillä ei ole tietoa, kuinka paljon yhtiö todellisuudessa jousti ja kuinka paljon kyse oli Vaalan kuutamourakasta.

Lopputuloksena kaikki voittivat. *Siltalan pehtoorista* tuli siihenastisen suomalaisen elokuvahistorian menestynein filmi. Kansa täytti katsomot ja lipputulvoja tulvi ovista ja ikkunoista yhtiöön, joka vielä vähän aikaisemmin oli tuskailnut raakafilmin käteislaskutuksen kanssa. Risto Orko sai suuren sulan hattuunsa ja nousi kerta heitolla merkittävien, taitavien suomalaisten elokuvantekijöiden joukkoon. Mäkelä sen sijaan saattoi kirjata muistelmiinsa osuutensa Vaalan rekrytoimisesta, minkä hän lienee katsonut epäsuopuisan Suomi-Filmi-kautensa voitoksi.

Valentin Vaala puolestaan sai vain puolta vuotta myöhemmin vakituisen kiinnityksen Suomi-Filmiin. Tervetuliaisiksi hän sai entisestään korotetun 3500 markan kuukausipalkan ja todella suuren määräysvallan omien elokuviansa aiheeseen, tyyliin ja sisältöön. Voikin pohtia, oliko työskentelyvapaudesta puhuttu jo *Siltalaa* tehtäessä vai oliko yhteistyö vakuuttanut Orkon siitä, että Vaalan itsenäinen työskentely takasi laadukkaan lopputuloksen?

Suomi-Filmi jousti myös rekrytoinnin

yhteydessä. Johtokunta vahvasti Vaalan työsuhteen vasta marraskuussa 1935, mutta pöytäkirjaan kirjattiin tarkasti töiden alkanen jo 1.5.1935. Vaala sai mitä ilmeisimmin kesän aikana viimeisteillä viimeisen pikukuotantonsa *Kun isä tahtoo* -filmin, joka tuli ensi-iltaan syyskuussa 1935. Filmi oli järjestyksessään toinen kotimainen, jonka markkinointia varten tehtiin traileri, joten jos Vaala ei ideaa tuonut Suomi-Filmiin, niin ainakin hän vei sen mennessään viimeiseen indie-elokuvaansa.

Suomi-Filmin tilikirjan perusteella *Kaikki rakastavat* -elokuvan tekeminen pääsi kunnolla käyntiin heinäkuussa 1935, ja ulkokuvia otettiin vasta syys-lokakuussa, vaikka tapahtumat sijoittuivat keskelle kauneinta suvea.⁹ Orkon ja Vaalan välisen järjestelyn suurin häviöjä taisi näin ollen olla Ansa Ikonen, joka joutui kanoottikohtauksen kuvauksissa pulikoimaan hyisessä, syksyisessä vedessä.

Viitteet

¹ Päiväkirja 1934–1935 C. Suomi-Filmi Oy:n arkisto, Kansallinen audiovisuaalinen arkisto (KAVA).

² Kari Uusitalo et al. (toim.) (1996), *Suomen kansallisfilmografia 1. Vuosien 1907–1935 suomalaiset kokoillat elokuvat*. Helsinki: Edita & SEA, 622.

³ Lauri Tykkyläinen (2004) Valentin Vaalan jäljillä. Teoksessa Kimmo Laine, Matti Lukkarila & Juha Seitajärvi (toim.), *Valentin Vaala*. Helsinki: SKS & SEA, 26.

⁴ Päiväkirja 1934–1935 C. Suomi-Filmi Oy:n arkisto, KAVA.

⁵ Siltalan pehtoorin valokuvakokoelma. Suomi-Filmi Oy:n arkisto, KAVA.

⁶ Toki on mahdollista, että Vaala olisi nostanut palkkaa kuvausryhmän osana jo kesällä, mutta siinä tapauksessa hän on ollut varsin vähäisessä asemassa, koska hänen nimeään ei mainita, palkkaa ei ole eritelty eikä hän ole päätenyt valokuviiin.

⁷ Väinö Mäkelän kirjoituksia. Julkaisematon käsikirjoitus. KAVA, 13.

⁸ Lopullinen, elokuvien levitystä koskenut riita käytiin Mäkelän ja johtokunnan välillä. Orko ei kuulunut johtokuntaan. Suomi-Filmi Oy:n hallituksen kokousten pöytäkirjat 8.11. ja 12.11.1934, Suomi-Filmi Oy:n arkisto, KAVA.

⁹ Johtokunnan kokouksen pöytäkirja 15.11.1935, Päiväkirja 1934–1935 C. Suomi-Filmi Oy:n arkisto, KAVA; *Suomen kansallisfilmografia 1*, 635.